

DİVAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Ottoman Literature Studies

ULUSLARARASI HAKEMLİ AKADEMİK DERGİ

Sayı 31, İstanbul 2023, 250-268

KÜNHÜ'L-AHBÂR'IN İLK ÜÇ RÜKNÜNE GÖRE GELİBOLULU ÂLÎ MUSTAFA EFENDİ

Suat Donuk

Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
(suatdonuk@hotmail.com), ORCID: 0000-0003-0206-2988/ Assoc. Dr., Manisa Celal Bayar University, Faculty
of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education

Makale Bilgisi/Article Information

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 24.09.2023

Kabul Tarihi/Accepted: 31.09.2023

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2023

Yayın Sezonu: Güz

Atıf/Citation

Donuk, Suat (2023), "Künhü'l-ahbâr'ın İlk Üç Rükneüne Göre Gelibolulu Âli Mustafa Efendi", Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 31, 250-268.

Donuk, Suat (2023), "According to the First Three Episodes of Kunh al-Akhabâr, Gallipolian Âli Mustafa Efendi", Journal of Ottoman Literature Studies, 31, 250-268.

*Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.*

Künhü'l-ahbâr'ın İlk Üç Rûknüne Göre Gelibolulu Âlî Mustafa Efendi

Özet

Klasik Türk edebiyatı araştırmacıları bir sanatçının biyografisini kaleme almada önemli avantajlara sahiptir. Bu edebiyatın geniş biyografik kaynak havuzunda araştırdıkları şahsiyetin ham haldeki yaşam öyküsü bulunabilir. İlgili şahıs bir eserinde müstakil otobiyografisini yazmış veya otobiyografik pasajlar oluşturmuş olabilir. Bu imkânların yanı sıra ilgili sanatçı, yaşamından kesitleri eserine serpiştirmiş olabilir. Kalıp ibareler yardımıyla verilen bu bilgi kırıntılarını bir araya getiren araştırmacı ele aldığı sanatçının dört başı mamur bir biyografisini ortaya çıkartabilir. Gelibolulu Âlî Mustafa Efendi *Künhü'l-ahbâr* adlı umûmî tarihinde yaşamı hakkında bilgi istihracını mümkün kılan cümleler kurmuştur. Buradan elde edilen tespitler Gelibolulu Âlî Mustafa'nın hâlihazırdaki biyografisine ya yeni bir bilgi ya önceki bilgilerin tashihi ya da teyiti katkısı sunmaktadır. *Künhü'l-ahbâr*'ın ilk üç rûknündeki anlatımlar Âlî Mustafa'nın güncel biyografisine 970 (1562-63) senesinde Filistin, Gazze ve Askalan'da bulunduğu, 977 (1569-70) yılında hâlâ Şam'da vazife yaptığı, 997 (1588-89) tarihinde Tokat'a uğradığı, Van gölünde bir gemi kazasında kitaplarını zâyî ettiği; Türkçe, Arapça, Farsça, Nevâyi dillerinde okuyup yazabildiği, İranlı meşhur sanatçıların Farsça şiirlerine nazire yazdığı, Ramazanoğlu Pîrî Paşa ile yakınlık kurduğu tespitlerini kazandırmaktadır. *Künhü'l-ahbâr*'da yer alan ifadeler Âlî Efendi'nin 1541 senesinde doğduğu, hak ettiği yerlere gelemediği için memnuniyetsiz ve kötümser olduğu, 1563'te Şam'da Lala Mustafa Paşa'nın kâtibi olarak bulunduğu, 1585'te Bağdat mal defterdarlığı yaptığı bilgilerini teyit etmektedir. Ayrıca Âlî Mustafa'nın Şam'da altı yıl kaldığı bilgisini sekiz yıl olarak tashih etmektedir. Bu makalede *Künhü'l-ahbâr*'ın ilk üç rûknünde Gelibolulu Âlî Mustafa'yla ilgili bilgi içeren cümleler sıralanmış, bu cümleler yardımıyla Âlî Efendi'nin yaşamı hakkında tespitler yapılmış ve bu tespitlerin onun güncel biyografisine katkısı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Künhü'l-ahbâr, Gelibolulu Âlî Mustafa Efendi, Biyografi, 16. Yüzyıl.*

According to the First Three Episodes of Kunh al-Akhbâr, Gallipolian Âlî Mustafa Efendi

Abstract

Classical Turkish literature researchers have significant advantages in writing an artist's biography. They can find the raw life story of the personality they are researching in the wide pool of biographical sources of literature. The relevant person may have written their own autobiography or created autobiographical passages in their work. In addition to these possibilities, the artist in question may have incorporated glimpses of their life and experiences through conventional phrases. By bringing together these fragments of information provided through established expressions, the researcher can construct a comprehensive biography of the artist in question. Gallipolian Âlî Mustafa Efendi has provided information about his life on the date of publication of *Kunh al-Akhbâr*. The findings obtained here contribute to the accuracy and confirmation of the existing biography of Gallipolian Âlî Mustafa. The narratives in the first three episodes of *Kunh al-Akhbâr* mention that Âlî Mustafa was present in Palestine, Gaza, and Askalan in the year 970 (1562-63), served in Syria in the year 977 (1569-70), was active in Tokat in the year 997 (1588-89), and that his books were lost in a shipwreck on Lake Van. It is also mentioned that he could read and write in Turkish, Arabic, Persian, and Nevâyi languages, that he composed parody poems in Persian on famous Iranian artists' poetry, and that he had a close relationship with Ramazanoğlu Pîrî Paşa. The statements found in *Kunh al-Akhbâr* provide information that Âlî Efendi was born in 1541, was dissatisfied and pessimistic because he couldn't reach deserving positions, served as the secretary of Lala Mustafa Pasha in Damascus in 1563, and held the position of registrar in Baghdad in 1585. Furthermore, the information about Âlî Mustafa staying in Damascus for six years is corrected to eight years. In this article, the sentences containing information about Gallipolian Âlî Mustafa are listed in the first three episodes of *Kunh al-Akhbâr*, and based on these sentences, determinations about Âlî Efendi's life have been made, contributing to his current biography.

Keywords: *Kunh al-Akhbâr, Gallipolian Âlî Mustafa Efendi, Biography, 16. Century.*

Giriş

Edebiyat tarihi alanında çalışan bilim insanlarının en önemli faaliyetlerinden biri şair ve yazarların biyografilerini kaleme almaktır. Bu önemli görev Türk edebiyatı tarihi araştırmacıları için de geçerlidir. Yeni Türk edebiyatı, çağdaş Türk edebiyatı, modern Türk edebiyatı gibi isimlerle bilinen ve Tanzimat döneminden günümüze kadar gelen periyodu araştıran araştırmacıların işleri bu dönemde basın, yayın ve teknoloji imkânlarının gelişkin olması nedeniyle oldukça kolaydır. Ancak Tanzimat öncesi İslamî devir Türk edebiyatının Türk halk edebiyatı koluna mensup şair ve yazarların biyografisini yazmak oldukça güç bir iştir. Bu güçlüğü kaynağı basın, yayın ve teknoloji imkânları kısıtlılığının yanı sıra özellikle bu edebiyatın söze dayalı bir söylem tarzı benimsemiş olmasıdır. Şifahî malzemenin yazılı kaynaklara nazaran kalıcılığının sınırlı olması Türk halk edebiyatı araştırmacılarının şair ve yazar biyografisi yazarken ihtiyaç duydukları seçenekleri azaltmaktadır.

İslamî devir Türk edebiyatının Klasik Türk edebiyatı kolu araştırmacıları bu konuda yeni Türk edebiyatçılara nazaran şanssız, ancak Türk halk edebiyatçılara göre şanslılardır. Nitekim klasik Türk edebiyatı teknolojik olanaklar ve basın, yayın imkânlarının sınırlı olduğu; hatta bulunmadığı bir zaman dilimini kapsamaktadır. Ancak halk edebiyatı şifahî bir özellik sergilerken klasik Türk edebiyatı tamamıyla yazılı bir nitelik arz etmektedir. Bu sayede klasik Türk edebiyatı araştırmacısı şair ve yazar biyografisi kaleme alırken halk edebiyatçısına nazaran daha fazla seçeneğe sahiptir. Klasik Türk edebiyatının yazılı metinlere dayalı oluşu sayesinde araştırmacılar yaşamını ele aldıkları sanatçının ham haldeki bir biyografisine çoğu zaman erişebilmektedir. Bu edebiyatın temel kaynaklarının başında gelen şuara tezkirelerinde şairlerin biyografileri vardır. Bu biyografiler sınırlı veya yanlış bilgi ve mübalağa içermeleri, sanatın gerçeğin önüne konulması, taraf tutabilmeleri gibi kusurlar barındırabilmelerine rağmen edebiyat tarihçisine önemli veriler sunmaktadır.

Klasik Türk edebiyatının zengin biyografik kaynak çeşitliliği araştırmacılara şuara tezkireleri dışında başka olanaklar da bahşetmektedir. Bir araştırmacı kadı, müderris, şeyh ve derviş hal tercümelerini içeren *Şakâiku'n-nu'mâniyye* tercüme ve zeyilleri, hükümdar ve vezir yaşamlarını anlatan hadîkatü'l-mülûk ve hadîkatü'l-vüzerâlar, kaptanıderyaları tanıtan sefine-i rüesâlar, hattatların hayat öyküsünü veren menâkıb-ı hünerverânlar, tarikat önderlerinin mucizevi hayatlarını anlatan menâkıbnâme ve silsilenâmeler, meşhur okçuları tanıtan tezkire-i rumâtlar, her sınıf ve meslekten meşhurların ölüm tarihleriyle beraber kısa geçmişlerini içeren vefeyatnâmeler vb. biyografik kaynaklarda çalışma konusu olan şahsiyetin yaşamı hakkında malumata ulaşabilir.

Klasik İslam edebiyatında yazarlar eserlerinde bazen müstakil otobiyografilerini yazmış bazen de otobiyografik özellikler sergileyen bölümler oluşturmuşlardır. Örneğin Mirzâzâde Mehmed Sâlim Efendi (ö. 1156/1743) *Tezkiretü'ş-şuarâ* adlı eserinde diğer şairlerin biyografilerinin arasında "Sâlim-i Râkîmu'l-hurûf" başlığıyla otobiyografisine yer vermiştir (İnce 2005: 387-393). Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) *Mîzânü'l-hak* adlı eserinin hatimesinde otobiyografisini kaleme almıştır (Kutluer 17.09.2023). Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561) *Şakâiku'n-nu'mâniyye* adlı eserinin sonuna müstakil otobiyografisini yerleştirmiştir (bk. agy 2019: 850). Hatta Taşköprülüzâde'nin buradaki otobiyografisi oldukça tafsilatlıdır. Lâmiî Çelebi (ö. 938/1532), *Divan*'ının dibacesinde otobiyografik sunumlar yapmıştır. Burada *Divan*'ını neden tertip ettiğini, *Divan*'ın edebiyat alanındaki yerini söyledikten sonra yaşını, eğitim durumunu ve eserinin ortaya çıkışını sağlayan kimi koşulları anlatmıştır. Fuzûlî'nin (ö. 963/1556) hem Türkçe hem de Farsça divanlarında yer alan dibacelerde de otobiyografik pasajlar yer almaktadır (Yazıcı 2006: 211-212).

Edebiyat tarihçisinin çalışmasına konu ettiği edebî şahsiyetin biyografisini yazarken kullanabileceği bir diğer yöntem, eserlerini ayrıntılı bir surette irdelemek ve metne serpiştirdiği

kendisi hakkındaki bilgileri derleyip bunlardan tespitlere ulaşmak olacaktır. Özellikle tarih veya biyografi türündeki mensur eserlerde yazar anlattığı konunun kendi yaşantısına taalluk eden bir noktası olduğunda bu hususu metne yansıtır. Bunu yaparken genellikle “müellif-i / münşî-i kitâb”, “müellif-i pür-taksîr / bî-riyâ”, “bu hakîr / fakîr” “hakîr-i / fakîr-i bergeşte-hâl”, “bu ahkar-ı / ez’af-ı zelîl / bî-riyâ / enâm”, “bu ‘abd-ı za’îf”, “râkîmu’l-hurûf”, “nâmîku’l-hurûf” gibi kendisini işaret eden tevazu içerikli kalıp ibareleri kullanır. Bazen de “müellif-i bî-riyâ, ya’nî ...” gibi bir tümceyle doğrudan ismini bildirir. Bu kısımlarda çoğu zaman şahsı hakkında bilgiler verir. “Bu hakîr ol esnada ...’da bulunup”, “Bu ez’af-ı enâm sene ... tarihinde ol kîssa-i meşhûreyi nazm itmiş idim.”, “müellif-i pür-taksîr ... senesinde vilayet-i ...’a vardum”, “Bu ahkar anda ... nâmına bulunmuş idim.” benzeri dilsel yapılarla hangi tarihte nerede bulunduğu, hangi eserini yazdığı, nerede hangi görevi yaptığı gibi bilgiler paylaşır. Edebiyat tarihçisinin görevi çalıştığı yazarın eserinde geçen bu tarz cümleleri yakalayıp biyografiye yerleştirmek olacaktır. Örneğin Nev’îzâde Atâyî’nin (ö. 1045/1635) nisbesi, doğum yeri, ailesi, eğitimi, mesleği, vaziyeye yaptığı yerler ve bunların tarihleri gibi yaşam bilgileri ile kişiliğinden izler *Hadâiku’l-hakâik fi Tekmiletî’s-Şakâik* adlı eserinde yer alan bu tür ibareler yardımıyla derlenmiştir (bk. Donuk 2017: 109-125). Edebiyat tarihi kaynakları farklı görüşler bildirmelerine rağmen Kınalızâde Hasan Çelebi (ö. 1012/1604) 953 (1546-47) senesinde babası Ali Çelebi (ö. 979/1572) Bursa’da Hamza Bey Medresesi’nde yirmi beş akçe ile müderris iken doğduğunu *Tezkiretü’s-şuarâ* adlı eserinde yazmıştır. Hasan Çelebi’nin Hüseyin, Fehmî ve Fevzî isimli üç kardeşinin varlığı da yine bu eserde yazdıkları sayesinde öğrenilmektedir (Kutluk 1989: I / 8-9). Âşık Çelebi’nin (ö. 979/1572) şiirlerinde Âşık mahlası kullandığı, 926 (1519-20) senesinde Prizren yakınlarında Vılcıtrın adlı bir köyde doğduğu, dilinde pelteklik bulunduğu, baba adının Ali olduğu, on beş yaşındayken Rumeli’den İstanbul’a geldiği, burada önemli hocalardan eğitim aldığı vb. malumat *Meşâirü’s-şuara* adlı eserinde yazılıdır. Âşık Çelebi burada kardeşleri ve anne ile baba tarafından sülalesi hakkında ayrıntılı bilgiler de vermiştir (Kılıç 2010: 27-31). Cevrî’nin (ö. 1065/1654) Mevlânâ’nın (ö. 672/1273) *Mesnevî*’sini yedi defa istinsah ettiği, her defasında farklı bir yöntem uyguladığı, hat çeşitlerinden talik kırmasını tercih ettiği, yazısının çok beğenildiği ve hattatlığı sayesinde iyi bir maddi gelir elde ettiği bilgileri *Divan*’ında yer alan bir Farsça şiir sayesinde öğrenilmektedir (Donuk 2013: 99).

16. yüzyıl Anadolu sahası Türk edebiyatının önemli şair ve yazarlarından biri olan Gelibolulu Âli Mustafa Efendi (ö. 1008/1600) *Künhü’l-ahbâr* adlı umumî tarihinde kendisine taalluk eden bazı noktalarda yaşamı hakkında bilgiler vermektedir. Rükün adı verilen dört bölümden meydana gelen bu eserde Gelibolulu Âli’nin güncel biyografisine katkı sunacak çok sayıda ifade yer almaktadır. Bu ifadeler Âli biyografisine yeni bilgiler ekleyecek, var olan bilgiyi tashih veya teyit edecek nitelik taşımaktadır. Bu makalede *Künhü’l-ahbâr*’ın ilk üç rükününde Gelibolulu Âli Mustafa Efendi’nin kendisi hakkında bilgi verdiği cümleler sıralanacak, bu cümlelerden hareketle Âli Mustafa Efendi’nin yaşamı hakkında tespitler yapılacak ve bu tespitlerin Âli Efendi’nin güncel biyografisine katkısı ortaya konulacaktır.

1- *Künhü’l-ahbâr* Rükünlerinde Gelibolulu Âli Mustafa

Bilindiği üzere *Künhü’l-ahbâr* I. Rükün coğrafik bilgiler ve peygamberler tarihini, II. Rükün Hz. Muhammed’in yaşantısı ve İslam tarihini, III. Rükün Osmanlı öncesi Türk-İslam devletleri tarihini, IV. Rükün ise Osmanlı Devleti tarihini içermektedir (Donuk 2018: 119-120). *Künhü’l-ahbâr* I. Rükün’de özellikle mukaddime bölümünde Gelibolulu Âli kendisi hakkında bilgi istihracını mümkün kılan cümleler sarf etmiştir. Hz. Muhammed’in siyeri ve İslam tarihini içeren II. Rükün’de Âli muhtemelen kendisiyle ilintili bir nokta bulamadığı için yaşantısı hakkında bilgi içeren bir ifade kullanmamıştır. Osmanlı Devleti’nden önce kurulmuş İslam devletlerini ihtiva

eden III. Rükün'de Anadolu beylikleri bölümünde soyu bu beyliklere dayanan devlet yöneticilerine değinilen yerlerde kendisi hakkında bilgiler vermiştir. Âlî Efendi'nin yaşadığı dönemi ele aldığı IV. Rükün kendisi hakkında bilgi içeren cümlelere en çok rastlanan bölümdür. IV. Rükün'de Âlî'nin yaşamına taalluk eden cümleler başlı başına bir makaleye konu olacak hacme sahiptir.

2- *Künhü'l-ahbâr*'ın İlk Üç Rükünden Hareketle Gelibolulu Mustafa Âlî Hakkında Tespitler ve Bu Tespitlerin Dayanağı Olan İfadeler

1. **Tespit:** Gelibolulu Âlî Mustafa Efendi *Künhü'l-ahbâr*'ı yazmaya başladığı hicrî 1000 (1591-92) senesinde 52 yaşındadır. Bedeninde yaşlılık alametleri görünmeye başlamıştır. Dolayısıyla 948 (1541) senesinde doğmuştur. Tarih türünde kitap toplamak ve [Türkçe, Arapça, Farsça ve Nevâyî (Çağatayca) olmak üzere] dört farklı dildeki manzum veya mensur kitapların hepsini inceleyip bütün kitapların özü olacak *Künhü'l-ahbâr*'ı yazmak için on yıllık bir istek duymuştur.

Dayanak: Târîh-i hicrî ki tamâm-ı elfe peyveste ve bünyân-ı 'ömr-i 'azîz ve çâr-erkân-ı 'anâsır-ı temyîz elli iki sâlle şikeste ve za'f-ı kuvâ ve za'f-ı renc ü 'anâ kadd-i ham-geşte ile herem harem-serâsına kemer-beste oldu. Bu heves-i deh-sâle ve hevâ-yı cem'-i kütüb ü risâle safha-i süveydâda bu gûne sevâdla irtisâm buldı ki rûy-i zemînde zâhir ve kemîn-dih-i şîrâze-i hikmetle cild-i fazl ü belâgate karîn olan mücelledâtı ser-â-pâ teccessüs ü tetebbu'-ı kalem ve elsine-i çârdaki manzûm u mensûr tevârîh kitâblarını görüp ve her biri cevâhîrle memlû bir bahr-i 'amîk iken gavnâs gibi gavrına irüp ve netâ'ic ü me'âl-i dürrer ü le'âlisini asdâf-ı mahbere vü devâtdan dest-i himmetle derüp bir kitâb-ı müstetâb te'lîf idem ki ebkâr-ı efkârla zâde-i tab'-ı gevher-bâr olup kütüb-i tevârîhün cümlesini şâmil olduğu cihetden mâ-sadak-ı ümmü'l-kitâb ve musaddak-ı ebü'l-ma'ârif-i zevi'l-elbâb ola (Donuk 2020a: 58).

2. **Tespit:** Gelibolulu Mustafa Âlî kendisinin çok yetenekli ve üretken bir yazar ve şair, âdil ve iş bilen bir defterdar ve yönetici olduğuna, ancak yaşadığı dönemin hükümdar ve vezirlerinin kıymet bilmediklerine, devrinde mevki ve makamların liyakate göre değil rüşvete göre dağıtıldığına, Osmanlı Devleti'nin eski dönemlerini aratan bu zamanda marifet ve liyakat rağbet görmediği için kendisinin hakkının yenildiğine, layık olduğu mertebelere gelemediğine inanmaktadır. Bu inancı yüzünden net bir karamsarlığa sahiptir ve bu konuda ağır eleştiriler yapmaktan kaçınmamaktadır.

Dayanak 1: "Egerçi Bu Suhan-ı Belâgat-fercâm Hakikat-i Zulm u 'Adli Beyân ve Şehryârân-ı Dûn-himmet ü Pest [ve] Vüzerâ-yı Erâzil-perest Ma'âyibini İ'lân ile Mü'ellif-i Kitâbun Şedâ'id-i 'Azl ü Batâletini İfhâm ve Nükûd-ı İrtişâ Genc-i Pür-renc-i Sîm-i Eşki İfşâ İtdüğü Ser-encâmı İ'lâm ve Ahvâl-i Rûzgâr-ı Zûr-kârı Mücmelen İbhâm ve Sebeb-i Te'lîf Sonunda İrtisâm Yüzünden Birkaç Kelâm-ı Cevâhîr-nizâmdur (Donuk 2020a: 93)." başlığına sahip kısımda fahriye (övünme), sert dönem eleştirisi ve karamsarlık hissi yer almaktadır (Söz konusu kısım hakkında ayrıca bk. Donuk 2019: 256-262).

Dayanak 2:

Şi'r

'Âlî hakîri gel gör eyâ çarh-ı sifle-dûst

Dâ'im belâ-yı 'azl ile h'âr u hakîr ola

Gün gibi dehri kaplamış iken eserleri

Bir zerresi bilinmeye şeh nâ-habîr ola

Yazuk degül midür ana ey rûzgâr-ı dûn

Rif'at bula denîler o 'Âlî şehîr ola

Cevr ile bükdi kaddini sultan-ı nev-cüvân

Şâh-ı cihân bolay ki benüm gibi pîr ola (Donuk 2020a: 432)

3. **Tespit:** Âlî Efendi müthiş bir özgüvene sahiptir ve her fırsatta kendini övmektedir. *Künhü'l-ahbâr*'ın pek çok yeri fahriye niteliği taşımaktadır. Örneğin Âlî'ye göre başkaları mal mülk biriktirmek için çalışırken kendisi marifet ve bilgelik için uğraşmıştır. Diğerleri unvan peşinde koşarken o, manzum ve mensur kitaplar yazma derdinde olmuştur. İbn H'ândşâh, İbn Esîr, İbn Kesîr ve Taberî bile *Künhü'l-ahbâr* gibi bir eser yazamamıştır. *Künhü'l-ahbâr* az bulunur bir hazinedir. Anadolu'nun kütüphanesidir. Ona sahip olan, yüz bin cilt kitaba sahip olmuş gibidir. Âlî onu yazmak için çok sıkıntı çekmiştir. Evlâd u iyâlinin rızık parasını saçıp dökmüştür. Mirlivâ olarak başında çok meşgale varken; tuğ çekip, tabl ü nefir çaldırıp [savaşa giderken] fırsat düşürdükçe yazmaya koyulmuştur. Kendisine yük olur, demeden geceleri rahat uykusundan feragat ederek yazmıştır. Diğer beyler avda, eğlence meclislerinde, mal mülk peşinde iken o; ilkin namaz kılmış, ikincide insanların üzerinden zulmü kaldırmış, sonra da bir nefes yalnız kaldığında bu armağanı inşa etmiştir. Tarih kitabı yazması emredilmediği halde yine de pek çok uğraş vermiştir. Bu eseri yazmasının amacı dünya mansıbı elde etmek değildir. Ahiret azığı ve mağfîret sebebi olması için bunu yazmıştır. Bu kadar peygamberi yâd ettiği, nice merhumu zikrettiği için kerîm-i mutlak olan Allah'ın ona lutfetmesi muhakkaktır. Onların yüzü suyu hürmetine ilim gül fidanının bülbülü, söyleyiş minberinin hatîbi olan Âlî'nin dertli gönlünü ağlatmayacaktır. Geçinmekte zorluk çeken Âlî Efendi ilim ve marifet sahibidir. Devlete hem kalem hem kılıç hizmeti sunmaktadır. Zamanın eşsizi, âlemin yegânesi kabul edilen yazarlardan biridir. 1006 (1597-98) senesinde yazdığı elli kitap vardır. *Künhü'l-ahbâr* zamanın şaşkınlık uyandıran, şirazesi hikmetle bağlanmış, her biri Taberî ve İbn Esîr tarihlerine eş değer dört ciltten oluşmaktadır. Sekiz yıllık bir çabanın ürünüdür. Herhangi birinin bir sözüyle tamamlanmaya ihtiyaç duymamaktadır. Âlî'nin zarif sanatçılık fitratının eseri olan *Künhü'l-ahbâr*'ın her satırı iri incilerle doludur. Bu eser dünyanın ömrüdür. Dostlar buna ömür nakitlerini saysın. İbn Esîr'in eserini ortadan kaldırdığı için Taberî'nin onu kıskanması revadır. Âlî'ye aferin. O, kitabının önsözünü güzel bağladı. Her ülkenin gelirlerini bildirdi. Sikkeyi mermere kazdı. Onun her sözü tarih olmuştur, bilgelik defterindeki bilgileri ise teker teker kitaba dönüşmüştür. Kimsesiz, desteksiz biryiken

yıllarca çalışmış, her mevzunun aslına vakıf olmuştur. Allah'a şükürler olsun ki onu şairler zümresinde ve Türkçe, Arapça, Farsça ve Nevâyî (Çağatay Türkçesi) olmak üzere dört dilde şiir yazacak yetenekte yaratmıştır. Derin anlamlı şiirleri onun fitratına, belagatli düzyazıları temiz zihnine şiar buyurmuştur.

Dayanak 1: El-kıssa gördüm ki kıssadan hisse bâ'is-i devlet-i zikr-i cemîldür ve dünyâ serâyına gelüp zehr-âb-ı gussa ile sebep-i def'-i gussa nûş-âb-ı hayât mesâbesinde bâ'is-i ecr-i cezîl, anlar cem'-i mâl ü menâle çalışdukda bu hakîr-i bergeşte-hâl tahsîl-i nakd-i ma'rifet ü kemâle sa'y itdüm. Gayrılar imtidâd-ı 'unvân ve izdiyâd-ı câh u celâle kasd itdükçe bu efkar-ı hâlisü'l-bâl nazm u nesr ile te'lîfât u âsâr tarîkına gitdüm (Donuk 2020a: 57-58).

Dayanak 2:

Li-mü'ellifihi

Var mı bir ehl-i ma'rifet h'âce
İde te'lîf böyle dîbâce

Müstakil sanki bir kitâb oldı
Levh-i gaybîden intihâb oldı

İbn H'ândşâh u İbn Esîr
Gerek İbn Kesîr ü İbn Cerîr

Böyle îcâda olmadı bânî
Evvel âhir bu sun'a yok sânî

Kalem endâze 'akl-i küll mî'mâr
Niçe şâgird olur ana Simmâr

Ferşi elfâz u sakfî ma'nâdur
Çâr erkânı hod müheyyâdur

Nesri yir yir zemîn-i mülk-i edâ
Oldı her beyti kasr-ı bî-hemtâ

Görinür kıssalar sevâd-ı diyâr
Hep ma'ânî cünûdudur deyyâr

Beyt-i Ma'mûr u Ka'bedür gûyâ
'Ammerallâhu beyte bânîhâ¹

Âferîn âferîn ey 'Âlî
Hak senün kadrün eylesün 'âlî

¹ "Allah onu inşa edenin evini mamur etsin."

Nâm-ı emvâtı eyledün zinde
Olasın zinde haşre dek sen de

Kim komışdur bunun gibi âsâr
Küh-i ahbârı kim kılur ihbâr

Kılsun efzûn ma'ârifün Mevlâ
Şânun olsun güneş gibi a'lâ (Donuk 2020a: 73-74)

Dayanak 3: Hulâsa-i kelâm, netîce-i mukaddemât-ı ilhâm, bu kitâb-ı müstetâb-ı belâgat-fercâm ve hitâb-ı nebâhat-menâb-ı fesâhat-nizâm te'lîfinde ki bu ahkar-ı enâm-ı eyyâm yetmiş, seksen pâre kitâb-ı pesendîde-erkâm tettebbu'ına sa'y-i akdâm-ı aklâm cihetinden hezâr kûşîş ü ikdâm idüp müsâbakat kıldum. Ve mesâhat-i sâha-i tevârîh-i a'vâm yazılarında hutût-ı huzûz-ı kilki-tîz-kâm ile tayy-i menâzil-i 'ukûl ü efhâm kasdına yıllarla müsâra'at kıldum (Donuk 2020a: 430).

Dayanak 4:

Li-münşî'ihî

Nâmı birdür velî bu tuhfe kitâb
Biline bir hazînedür kem-yâb

Mülk-i Rûmun kitâb-hânesidür
Kâmilün genc-i şâygânesidür

Bunu temlîke sa'y iden sâlik
Oldı yüz bin mücellede mâlik

İdinen işbu kandi ser-mâye
Gayrısın satdı virdi helvâye

Cem' idince bunu neler çekdüm
Mâ-melek nakdini saçup dökdüm

Tâ ki böyle mü'ellef-i tâze
Berg-i gül gibi tutdı şîrâze

Gerçi başumda idi çok gavgâ
Kayd-ı tabl ü nefîr ü tug u livâ

Lîk fırsat düşürdügümce hemân
Semt-i te'lîfe eyledüm meyelân

Giceler h'âb-ı râhat istemedüm
Buda bir kayd olur bana dimedüm

Gayrı begler şikâr ü 'işretde
Cem'-i mâl ü menâle himmetde

Bende de evvelen edâ-yı salât
Sâniyen def'-i zulm-i mahlûkât

Ba'd ez-în bir nefes k'olam tenhâ
Eyler idüm bu tuhfeyi inşâ

Degül iken bu hidmete me'mûr
Eyledüm bunca sa'y-i nâ-mahsûr

Garazum bu eserden ey dâna
Olmadı fikr-i mansıb-ı dünyâ

Tâ bana zuhr-ı âhiret ola bu
Bâ'is-i lutf-ı magfiret ola hû

Kıldum emvâtı zikr ile ahyâ
Hâşâ li'llâh olunmayam ihyâ

Hak te'âlâ kerîm-i mutlakdur
Bana lutf itmesi muhakkakdur

Bu kadar enbiyâ ki yâd itdüm
Bunca ervâha istinâd itdüm

Anlarun yüzi suyına Mevlâ
Dil-i mahzûna itdürür mi bükâ

Gül-bün-i 'ilme 'andelîb oldum
Minber-i güfte bir hatîb oldum (Donuk 2020a: 177-179)

Dayanak 5: Ammâ şükr-i bî-şimâr ol sâni'-i Kirdgâr cenâbına ki bu 'abd-i bî-mikdâr ve zelîl-i bî-delîl-i hâksâr, emr-i ma'âşumda pençe-i kuyûda giriftâr, karîn-i 'ilm ü ma'rifet-i bisyâr, hizmet-i seyf ü kalem ile behredâr, yegâne-i rûzgâr, bî-karîne-i sipihri devvâr 'add olunan mü'ellifin-i râst-güftâr 'idâdında dâhil ü ber-karâr olmagin sene sitte ve elf-i hicrî nümûdâr olunca fihrist-i mü'ellefât u âsâr ve mü'ellefât u resâ'il-i sûtûde-hincâr pencâh mikdâr mücelledât-ı nebâhat-disâr iken bu kitâb-ı *Künhü'l-ahbâr* ki u'cûbe-i sahâ'if-i rûzgâr, şîrâze-i hikmetle bağlanmış mücelled-i çâr ve her biri *Târîh-i İbn Cerîr* ve mü'ellef-i Ferzend-i Esîr, kadr u dahmında manzûr-ı nazar-ı i'tibâr, bir zerre-i hikem-perverde-i leyl ü nehâr, cerîde-i rakam-güsterde-i hazân u bahâr idügi tahakkuk bulmuşdur. Husûsâ sekiz yıl mikdârı 'ale't-tevâlî kûşîş ile râstkâr ve mahâdîm-i âmâcda 'arz-ı dîdâr ile bedîdâr olmuşdur. Yine bir ferdün ferâ'id-i güftârı ile tezyîle ihtiyâc u iftikâr mertebeleri vücûd bulmamışdur.

li-Münşî'îhi

Budurur nüsha-i *Künhü'l-ahbâr*
Oldı her satrı bunun mevc-i bihâr

Eser-i tab'-ı latîf-i 'Âlî
Dürr-i şehvâr-ıla olmuş mâlî

Hâsılı 'ömr-i cihândur bu kitâb
Nakd-i 'ömrün buna saysun ahbâb

Nesh olup İbn Esîrün eseri
Buna reşk itse revâdur Taberî (Donuk 2020a: 433-434)

Dayanak 6:

li-Münşî'îhi

Âferîn tab'-ı pâküne 'Âlî
Ne güzel bagladun bu icmali

Her diyârün hazînesin yazdun
Sikkeyi tut ki mermere kazdun

Defter-i dânişünde bunca hisâb
Çıkdı bir bir beyâza bî-itnâb

Her sözüñ oldı başka bir târîh
Döndi bir nahle saldı devha vü bîh (Donuk 2020a: 423)

Dayanak 7: Bu ahkar-ı zelîl kuyûd-ı dünyeviyye ile rezîl ‘Âlî nâmına bir bî-kes ü bî-zahîr-i sefil iken niçe yıllar sarf-ı makdûr idüp her kıssanun esahhını tetebbu’ kıldum. Mücerred kâl ü kâl makûlesi olan ahvâlün te’lîfe idhâlini nâ-münâsib ü nâ-revâ bildüm (Donuk 2020a: 526).

Dayanak 8: Pes hamd-i vâfir ve şükr-i mütekâsîr ol Kırdgâr-ı Kâdir ve Perverdgâr-ı kesîrû’l-müzâhir cenâb-ı müstetâbına ki bu ahkar-ı bî-riyâyı zümre-i şu’arâdan ve ‘andelîb-i tab’umı ol belâbil-i hezâr-edâdan halk idüp lisân-ı bedî’u’l-beyânımı çâr dilden behredâr ve zebân-ı şeker-feşânımı ‘Arabî ve Fârisî ve Türkî ve Nevâyî elsinede ki bülegâyâ mâ-bihi’l-iftihâr idüp şî’r-i fasîhi tab’uma şî’âr ve inşâ-yı belîği zihn-i pâkûme disâr buyurdı (Donuk 2020a: 84).

4. **Tespit:** Gelibolulu Âlî’nin beş yük akçelik eşsiz değerdeki kitabı ve değerli eşyaları Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa’nın kırk elli câriyesi ile birlikte Van Gölü’nde batmıştır. Ancak bu vak’anın ne zaman olduğu ve onun hangi görevle Van’da bulunduğu belli değildir. Bu bilgi aynı zamanda Gelibolulu Mustafa Efendi’nin kitap teminine önem verdiğine ve çok sayıda değerli kitaba sahip olduğuna işaret etmektedir.

Dayanak: Buhayre-i Erciş: ... Hattâ bir def’a bu hakîrün beş yük akçelik kütüb-i nefise ve tuhaf-ı tefârîkı anda gark oldı, gitdi. Mîr-i Mîrân-ı Vân Hüsrev Paşa’nın kırk elli baş cevârîsi ol mühimmât gemisi ile ma’an helâk oldı, gitdi. Sâl-be-sâl heyzüm nakl iden gemilerden niçesi helâk olmak mukarrerdür. Görünüşde dahî ol buhayrenün vech-i zulmânîsi bâ’is-i gumûm u kederdür. Ammâ ki devri haylî serî’u’s-seyr ile üç günlük mesâfedür (Donuk 2020a: 206).

5. **Tespit:** 970 (1562-63) senesinde Filistin şehirlerinden Gazze’ye yakın Askalan’ı ziyaret etmiştir. Orada beş vakit namazı (camide) kılmanın diğer yerlerde kılınanlara göre daha makbul olmasından dolayı Askalan’daki camileri ziyaret etmiş, namazlarını gezdiği camilerde kılmış ve bu esnada bu ibadethaneler hakkında bilgiler toplamıştır.

Dayanak: ‘Askalân: Filistîn şehirlerinden olup Gazze’ye üç fersah karîbdür. Anda evkât-ı hamse namâzı mütevâliyeten edâ olunmak bir yıllık, ba’zılar kavlince yetmiş yıllık ‘ibâdet sevâbını mutazammın olmagın sene seb’in ve tis’a mi’e târîhinde bu hakîre, ya’nî mü’ellif-i kesîrû’t-taksîre ziyâreti ve evkât-ı hamse ‘ibâdeti müyesser oldı. Lâkin şehri harâbe müşâhede kılındı. Ve mesâcid-i harâbesinde mihrâbları kible-i ûlâyâ [dönmiş] birkaç ma’âbid dahî bulındı (Donuk 2020a: 334).

6. **Tespit:** I. Rükün’de Hakîm Nâsır-ı Hüsrev’in bir şiirinde ölümden sonra diriliş hakkında ehl-i Sünnet inancına uymayan bir görüş bildirdiği, Fahr-ı Râzî’nin de buna reddiye yazdığı anlatılıp mevzuya ait Farsça manzumeler paylaşılmıştır. Aynı vezin ve kafiyede bir Farsça manzumeyle bu atışmaya dahil olan Gelibolulu Mustafa Âlî söz konusu şiirini de buraya yerleştirmiştir. Bu duruma bakılarak Âlî Efendi’nin büyük sanatçılarla aşık atacak denli iyi bir Farsçaya sahip olduğu ve bu dilde felsefik şiirler yazabildiği tespiti yapılabilir.

Dayanak: Ya'nî ki mezbûrun reddinde böyle dimişlerdür. Ammâ bu hakîr câdde-i kudreti meşâ'il-i temsilât ile anlardan ziyâde rûşen göstermiş idüm. Ya'nî bu ebyâtla münkirâna cevâb-ı bâ-savâb virmiş idüm ki zikr olunur:

li-Mü'ellifihi

مردہ از شیر پنچہ یک دلریش	می شنیدم کہ در پہن دشتی
شد تمام از دو نیمہ درویش	طعمہ شیر و لقمہ سیمرخ
بحر و بر را افکنده از پس و پیش	استخوانها ش روزگار دراز
کی بود زندہ آن خیال اندیش	گفت ترزیق گوی زندیقی
غافل از سر آفرینش خویش	گفتمش ای حکیم بی اذعان
وا رھانم ترا ازین تشویش	خاک شد یا بماند عظم رمیم
خلقت کل از آن شود کم و پیش	جزو اصلی بہر کجا کہ بود
مرو از قعر نار تا بعریش	پند بشنو ز گفتہ عالی
تیز بر ریش منکر بد کیش ²	بعد ازین گر نمیکنی باور

(Donuk 2020a: 1016)

7. **Tespit:** 993 (1585) senesinde hazine defterdarı göreviyle Bağdat'ta bulunmuştur.

Dayanak 1: Egerçi ki ekser-i müverrihîn 'Ays'ün defnini merâkîd-ı âbâ vü ecdâdları kurbında ta'yîn itmişlerdür, lâkin mezâr-ı 'Ays nâmına dârü'l-hilâfe-i Bagdâd'da bir merkad-i şerîf görülmüştür. Hattâ bu hakîr, ya'nî mü'ellif-i kesîrû't-taksîr sene selâse ve tis'în ve tis'a mi'e târîhinde ki defterdâr-ı hizâne-i Bagdâd oldum, ol emâkin-i latîfede mazân-ı icâbet-i da'avât olan merâkîd-ı şerîfeyi bir bir ziyâret kılup güşâyiş-i hâtır buldum. (Donuk 2020a: 1037).

Dayanak 2: Ba'zı sâl-hürde seyyâhlar bu minvâl üzere haberin virürler. Bu hakîr ki hazîne-i Bagdâd'a defterdâr oldum, husûs-ı mezbûrî tefahhusumda sıhhati bu vechle tahkîka irgürdüm (Donuk 2020a: 481).

8. **Tespit:** Gittiği yerlerde önemli zatların mezarlarını ziyaret etmesinden dolayı tarihe düşkün olduğu ve *Künhü'l-ahbâr* için saha çalışması yaptığı tespiti yapılabilir.

² "Duydum ki gönlü yaralı bir kişi, geniş bir ovada aslan pençesiyle ölmüş. Aslanın yemeği ve yırtıcı kuşun lokması dervişin [bedeninin] iki yarısıyla ortaya çıkmış. Onun kemikleri uzun zamanla arkadan, önden karaya ve denize saçılmış. Saçma sapan sözler söyleyen, hayalperest bir zındık '[Bu kişi tekrardan] nasıl dirilir?' dedi. Ben de ona 'Ey akılsız bilgin, sen kendi yaratılış sırrından gafilsin.' dedim. Toprak olup kemiklerinin çürüdüğü [düşüncesinden] seni kurtarayım. Aslan parçaları her nerede olursa olsun bütünü yaratılışı az çok ondan olur. Âlî'nin söylediklerinden nasihat al. Ateşin dibinden ta uzağa gitme. Bundan sonra eğer inanmazsan [bil ki] kötü fitratlı münkir işkembeden sallamaktadır."

Dayanak 1: Egerçi ki ekser-i müverrihîn ‘Ays’ün defnini merâkîd-ı âbâ vü ecdâdları kurbında ta’yîn itmişlerdür, lâkin mezâr-ı ‘Ays nâmına dârü’l-hilâfe-i Bagdâd’da bir merkad-i şerîf görülmüşdür. Hattâ bu hakîr, ya’nî mü’ellif-i kesîrî’t-taksîr sene selâse ve tis’in ve tis’a mi’e târîhinde ki defterdâr-ı hizâne-i Bagdâd oldum. Ol emâkin-i latîfede mazânn-ı icâbet-i da’avât olan merâkîd-ı şerîfeyi bir bir ziyâret kılup güşâyîş-i hâtır buldum. Hâric-i sûr-ı Bagdâd’da Hazret-i İmâm Mûsâ Kâzım *rahmetu’llâhi ‘aleyh* türbe-i mutahharasına hem-civâr olan buk’a-i bihişt-âbâdda ki merhûm Sultân Süleymân Hân bin Selîm Hân-ı Rûmî sene erba’in ve tis’a mi’e târîhinde ki ol vilâyeti Kızılbaş tâ’ifesinden alup feth eylemişler, imâm-ı a’zam ve hümâm-ı muhterem Ebû Hanîfe-i Kûfî hazretlerinin mezârını bulup merkad-i şerîflerini ta’mîr ü tathîr ile ihyâ kılmışlar. Ve anlara mülâsık bir mezâr-ı lâhik dahı bulmuşlar. “ ‘Ays bin İshâk merkadıdır.” diyü ziyâretgâh-ı sükkân-ı dâr u diyâr olmagla kabrinün inşâsına cell-i himmet itmişler (Donuk 2020a: 1037).

Dayanak 2: Ve bi’l-cümle yüz yigirmi yıl ‘ömr sürdi. Ve ol sahrâda bir kırmızıya mâ’îl kumlu depecikde defn olındı. İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâmdan Mûsâ zamânına gelince beş yüz altmış beş yıl geçmiş idi. Ve bu hakîre mezâr-ı şerîflerini ziyâret vâki’ oldı (Donuk 2020a: 1139).

Dayanak 3: Dâvûd ‘aleyhi’s-selâm yüz yıl tamâm ‘ömr sürüp, andan oğlu Süleymân’ı yerine vasî nasb idüp vefât itdükden sonra arz-ı mukaddesde defn olunmuşdur ki mezâr-ı şerîfleri Kudis-ı Şerîf’ün sınırından taşradur. Ve bu hakîre ziyâreti dahı vâki’ olmuşdur (Donuk 2020a: 1148).

9. **Tespit:** Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi karamsar, kötümser ve memnuniyetsiz bir karakter yapısı sergilemektedir.

Dayanak 1:

Li-mü’ellifihi

Nâm-ı nîk ölmez oğuldur ‘Âlî
Hızr-ı vakt ol k’ideler adunu yâd

Gerçi ‘ömrün gam-ıla geçmişdür
Eyledün rûhunu âhir hele şâd (Donuk 2020a: 56)

Dayanak 2:

Li-münşi’ihi

Tergîb için musannifi te’lîfe dem-be-dem
Şeh lutfî yogsa bârî sehâ-yı vezîr ola

‘Âlî hakîri gel gör eyâ çarh-i sifle-düst
Dâ’im belâ-yı ‘azl ile h’âr u hakîr ola

Gün gibi dehri kaplamış iken eserleri
Bir zerresi bilinmeye şeh nâ-habîr ola

Yazuk degül midür ana ey rûzgâr-ı dîn
Rif'at bula denîler o 'Âlî şehîr ola

Cevr ile bükdi kaddini sultan-ı nev-cüvân
Şâh-ı cihân bolay ki benüm gibi pîr ola (Donuk 2020a: 432)

10. **Tespit:** 1006 (1597-98) senesi itibariyle 58 yaşında olan Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi'nin telif ettiği kitap sayısı ellidir.

Dayanak: Ammâ şükr-i bî-şimâr ol sâni'-i Kirdgâr cenâbına ki bu 'abd-ı bî-mikdâr ve zelîl-i bî-delîl-i hâksâr, emr-i ma'âşumda pençe-i kuyûda giriftâr, karîn-i 'ilm ü ma'rifet-i bisyâr, hidmet-i seyf ü kalem ile behredâr, yegâne-i rûzgâr, bî-karîne-i sipîhr-i devvâr 'add olunan mü'ellifin-i râst-güftâr 'idâdında dâhil ü ber-karâr olmagn sene sitte ve elf-i hicrî nümûdâr olunca fihrist-i mü'ellefât u âsâr ve mü'ellefât u resâ'il-i sûtûde-hincâr pencâh mikdâr mücellledât-ı nebâhat-disâr iken bu kitâb-ı *Künhü'l-ahbâr* ki u'cûbe-i sahâ'if-i rûzgâr, şîrâze-i hikmetle bağlanmış mücellled-i çâr ve her biri *Târîh-i İbn Cerîr* ve mü'ellef-i Ferzend-i Esîr, kadr u dahmında manzûr-ı nazar-ı i'tibâr, bir zerre-i hikem-perverde-i leyl ü nehâr, cerîde-i rakam-güsterde-i hazân u bahâr idügi tahakkuk bulmuşdur (Donuk 2020a: 433).

11. **Tespit:** Bu makalenin konusu olan yazarı kaynakların bazısı Mustafa Âlî Efendi, bazısı ise Âlî Mustafa Efendi şeklinde isimlendirmektedir. Ancak doğru isimlendirme Âlî Mustafa Efendi olacaktır.

Dayanak: Ba'de-mâ te'sir-i esmâ fi'l-müsemmâ sırrında mü'ellif-i bî-riyâ, ya'nî 'Âlî Mustafâ bir kasîde-i matbû'ada bu remz-i latîfi hüveydâ kıldum. Kâbil kâtil olmak, Hâbil hevlden hâ'il resminde bulunmak evvelün cür'etine, sânînün hevl ü havf ile memâtı hâletine delâlet kılmışdur, dimişdüm. Şâhid-i mazmûnı libâs-ı edâya koyup bu yüzden cilve itdürmişdüm:

li-Mü'ellifihi

Benî Âdemde esmâ sırrınun te'sîridür bâ'is
Ki Kâbil resm-i kâtil ism-i Hâbil 'ayn-ı hâ'ildür

Okum atdum yayum yasdum dimekdür remzi mevtânun

Makâbir taşları bir bir dikilmiş seng-i menzildür (Donuk 2020a: 500-501)

12. **Tespit:** Şam Beylerbeyi olan Lala Mustafa Paşa'nın kâtibi olarak 970 (1562-63) senesinde Şam'da bulunmuştur. Kâtiplik hizmetiyle Şam bölgesinde sekiz yıl yaşamıştır. Çoğu günler beş vakit namazını Emevî Câmii'nde kılmıştır.

Dayanak: Bu hakîr ya'nî mü'ellif-i kesîrû't-taksîr tokuz yüz yetmiş târîhinde Dımaşk-ı Şâm'da idüm. Ve pâdişâh-ı vâlâ-câh-ı Rûm Sultân Süleymân bin Selîm Hân-ı merhûm cânibinden hâkim-i Şâm olan Mustafâ Paşa ki Sultân Selîm bin Süleymân'a lâlâ ve beyne'l-hükkâm fâtihi Kıbrıs u Şîrvân ile müsemmâdur, anların hidmet-i kitâbeti ile sekiz yıl tamâm ol hitta-i cennet-makâmında mu'âşeret idüp ekser-i evkâtda salât-ı hamseyi Câmî'-i Benî Ümeyye'de kıldum. Hâlâ ki

sakf u kubbesinde ‘ankebût u ‘usfûr görmedüm. Ne kadar ki dikkat itdüm, aslâ nişânelerinden eser bulmadum. İz’ân itmiş idüm [ki] mutalsam ola ve hükemâ-yı Yûnân ol esrâr-ı ilâhiyyeye bir tarîk ile dest-res bula. Tâ bin iki târîhinde ki bu kitâbı te’lif itdüm, *Târîh-i İbn Kesîr* ve gayrılarda bu ahvâle muttali’ olup sırr-ı tılsâmâtun gavırına yitdüm (Donuk 2021: 258-259).

13. **Tespit:** 997 (1588-89) senesinde Tokat’ta Buhârâ âlimlerinden Molla Nur ile bir araya gelmiştir.

Dayanak:

[Monlâ Nûr]

Biri dahı sâbıku’z-zıkr Monlâ Nûr’dur ki toksan yedi târîhinde sâlik-i râh-ı hacc olup vilâyet-i Rûm’a geldi. Ve Rûm kasabâtından Tokad’da mü’ellif-i kesîrû’t-taksîr ile mülâkât kıldı. Ve ol sene hacc-ı şerîf sa’âdetiyle müstes’ad olup tâ te’lif-i kitâb târîhine gelince ki beş yıldır, Ka’betu’llâh’da mücâvir olup tullâba ifâde-i ‘ulûm u funûn itdüğünü müsta’iddîn-i dirâset-karîni zümresinde a’lem ü eşher-i mü’eyyed Mevlânâ Dûst Muhammed haberlerin getürdi. Ve bu hakîre esnâ-yı mülâkâtda kelîme-i şerîfe-i şehâdet dekâ’ikını hâvî ve yine i’lâ-yı kelimetu’llâh-ı ‘ulyâ fevâ’idini muhtevî bir risâle-i latîfe getürdi ki kendünün te’lîfi ve âsâr-ı tab’-ı latîfi idi (Donuk 2021: 473).

14. **Tespit:** 970 (1562-63) yılı esnasında Ramazanoğlu Pîrî Paşa ile yakınlık kurmuştur. Pîrî Paşa’nın sohbet meclisinde sık sık bulunmuştur. Aralarında oluşan muhabbetten dolayı Pîrî Paşa Âlî Mustafa Efendi’yi damat edinmek istemiştir.

Dayanak:

[Emâret-i Pîrî Beg bin Halîl Beg]

Egerçi ki kitâb-ı *Bahr-ı Zâhir*’de Mevlânâ Seyyid Cenâbî ‘aleyhi’r-rahme “Halîl Beg vefâtından sonra Mahmûd Beg Adana’ya vâlî olup üç yıl hükûmet itdükden sonra Mısır cenginde, tokuz yüz yigirmi iki târîhinde fevt oldı.” diyü yazmışlardır. Lâkin hâlâ bu hakîr tokuz yüz yetmiş târîhi esnâlarında mezbûr Pîrî Paşa ile mukârenet idüp mâbeynimüzde hulûs-ı vefîr, hattâ bu ahkarı dâmâd idinmege müte’allik tevcîh-i dil-pezîr ve şebân-rûz musâhabet-i rûz-efzûnlarına ihtisâs-ı devlet üzere müyesser olmağın esnâ-yı kelîmâtda birgün buyurdılar ki ... (Donuk 2021: 519-520)

15. **Tespit:** 977 (1569-70) senesinde Pîrî Paşa oğlu Derviş Bey’in öldüğü esnada Gelibolulu Âlî, Şam’da bulunmuştur. Derviş Bey’in kethudasına Şam’dan taziye mektubu göndermiştir. Derviş Bey’in şahinlerinin yıllık masrafını vermesi Âlî Efendi’nin defterdarlığı sayesinde özel veya resmî çok çeşitli belgelere ulaşabildiğini göstermektedir.

Dayanak:**Emâret-i Dervîş Beg bin Pîrî Paşa**

... Sâl-be-sâl bâz-hânesi masârifine sekiz yük akçe ihrâcât-ı mu'ayyenesi bu hakîre ma'lûm olmuştur. Hâlâ ki ba'zı bâzdârlara ihsân u sehâsı bu masârifün defterinde dâhil degül idügi sübût bulmuştur... Hattâ ol esnâda bu hakîr Şâm-ı şerîfde bulunup mîr-i mezbûrun kethudâsına bu makûle 'azâ-nâme göndermiş idüm. Yetmiş yedi hudûdında fevt oldu (Donuk 2021: 523).

3- Gelibolulu Âlî Mustafa Efendi Hakkındaki Tespitlerin Güncel Biyografisindeki Bilgilerle Mukayesesi

Gelibolulu Âlî Mustafa'nın yaşamı ve edebî şahsiyetini konu edinen çok sayıda çalışma vardır.³ Bunlar arasında en güncel ve ayrıntılı olanlar Bekir Kütükoğlu'nun *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* için, İsmail Hakkı Aksoyak ve Mustafa İsen'in *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)* için yazdığı biyografilerdir (Kütükoğlu 19.09.2023; Aksoyak ve İsen 19.09.2023). Gelibolulu Âlî Efendi'nin yaşamı hakkında bir önceki başlıkta paylaşılan tespitlerin bu güncel biyografilere katkısı olmaktadır. Bu katkı ya bu biyografilerde olmayan bir yeni bilgi ya var olan bilginin tashihi ya da teyiti şeklindedir. Bu bağlamda bu çalışmada yer alan tespitlerin Gelibolulu Âlî Mustafa'nın güncel biyografisine katkısı şu şekildedir:

- 1. Tespit:** Hem *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* hem de *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* Gelibolulu Âlî Efendi'nin 948 (1541) senesinde doğduğunu yazmıştır. Dolayısıyla *Künhü'l-ahbâr*'da yer alan doğum tarihi güncel biyografilerdeki bilgiyi teyit etmektedir. Âlî Mustafa Efendi'nin *Künhü'l-ahbâr*'ı Türkçe, Arapça, Farsça ve Nevâyî (Çağatay Türkçesi) olmak üzere dört farklı dilde kitapları inceleyerek on yıllık bir arzudan sonra yazdığı bilgisi ise bu biyografilerde yer almamaktadır.
- 2. Tespit:** Gelibolulu Âlî Mustafa'nın kendisinin çok yetenekli, dört farklı dilde yazan üretken bir yazar ve şair, adil ve iş bilen bir defterdar ve yönetici olduğuna, yaşadığı dönemde liyakat olmadığı için hakkının yenildiğine, layık olduğu mertebelere gelememesine inandığı ve bundan dolayı devletin en üst kademelerinde yer alanlara bile ağır eleştiriler yapmaktan kaçınmadığı tespitine *DİA* ve *TEİS* maddelerinde değinilmiştir.
- 3. Tespit:** Âlî Mustafa Efendi'nin özgüveninin yüksek olduğu ve kendini övmeyi sevdiği tespiti her iki biyografide de irdelenmemiştir.
- 4. Tespit:** *TEİS* maddesinde Âlî Efendi'nin Van'da bulunduğu dair bir bilgi bulunmamaktadır. *DİA*'da ise onun Halep askerleriyle 1581 yılında Van hududu muhafazası ile görevlendirildiği bildirilmektedir.
- 5. Tespit:** *TEİS* ve *DİA* maddelerinde Gelibolulu Âlî Mustafa'nın Filistin, Gazze veya Askalan'da bulunduğu dair bir bilgi bulunmamaktadır.
- 6. Tespit:** *DİA*'da Gelibolulu Âlî'nin bir Farsça divanının olduğu, *TEİS*'de ise *Farsça Divan*'ının mevcut olmadığı yazılıdır. Her iki biyografide Âlî'nin Farsça şiir yazmadaki hüneri hakkında bir yorum yapılmamıştır.
- 7. Tespit:** Her iki biyografide Âlî Efendi'nin Bağdat mal defterdarı olduğu yazılıdır. *DİA* maddesinde 1585'te, *TEİS* maddesinde ise 1586'da bu göreve geldiği belirtilmektedir. *Künhü'l-ahbâr*'daki ifade onun 1585'te Bağdat mal defteri oluşunu teyit etmektedir.

³ Bunlardan birkaçı için bk. Kütükoğlu 19.09.2023; Aksoyak ve İsen 19.09.2023; Şeker 1983; Ertaş 2013; İsen 2014; Ambros 2011; Çerçi 2011; Çelik 2014; Aksoyak 1999; Atsız 2013.

8. **Tespit:** Gelibolulu Âlî Mustafa'nın iki biyografisinde tarihe düşkünlüğüne ve *Künhü'l-ahbâr* için saha çalışması yaptığına değinilmemiştir.
9. **Tespit:** *DİA* ve *TEİS* Gelibolulu Âlî Mustafa maddeleri yazarın karamsar, kötümser ve memnuniyetsiz karakter yapısına vurgu yapmıştır.
10. **Tespit:** *DİA* maddesine göre Gelibolulu Âlî Mustafa Efendi'nin altmışa yakın kitabı vardır. *TEİS* maddesinde sadece çok sayıda kitabının var olduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda 58 yaşında elli kitabının olduğunu söyleyen Gelibolulu Âlî'nin ömrünün sonunda altmışa yakın kitap yazmış olması muhtemel görünmektedir.
11. **Tespit:** Makale konusu sanatçıyı *DİA* maddesi Âlî Mustafa, *TEİS* maddesi ise Mustafa Âlî olarak isimlendirmiştir. Sanatçının tercihi ise Âlî Mustafa şeklindedir.
12. **Tespit:** *DİA* maddesi Âlî'nin Lala Mustafa Paşa'nın daveti ile divan kâtibi olarak önce Haleb'e, sonra Şam'a gittiğini ve burada altı yıl kaldığını tarih vermeden ifade etmiştir. *TEİS* maddesi ise onun Lala Paşa'nın daveti üzerine Şam'a gittiğini 1563-1568 yılları arasında altı yıl burada paşayla çalıştığını bildirmiştir. *Künhü'l-ahbâr*'daki ibare *TEİS*'te geçen Âlî'nin 1563'te Şam'da görev yaptığı bilgisini teyit etmektedir. Ancak her iki maddede yer alan altı yıl Şam'da kalma bilgisi bu çalışmanın 12. tespitiyle çelişmektedir. Nitekim Âlî, *Künhü'l-ahbâr*'da açıkça Şam'da sekiz yıl kaldığını yazmıştır.
13. **Tespit:** Her iki maddede Âlî Efendi'nin 997 (1588-89) senesinde Tokat'ta bulunduğu ile ilgili bir tespit içermemektedir.
14. **Tespit:** *DİA* ve *TEİS* Gelibolulu Âlî Mustafa Efendi maddelerinde onun Ramazanoğlu Pîrî Paşa ile münasebeti hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.
15. **Tespit:** *TEİS* maddesinde Âlî Mustafa'nın 1563-1568 yılları arasında Şam'da bulunduğu ifade edilmiştir. Ancak *Künhü'l-ahbâr*'daki anlatıma göre Âlî Efendi, 977 (1569-70) senesinde hâlâ Şam'da yer almaktadır. *DİA* ve *TEİS*'te Âlî'nin devlet görevi nedeniyle resmî belgelere erişimi ve eserlerinde bu belgelerden yararlanması hakkında herhangi bir görüş bildirilmemiştir.

SONUÇ

Klasik Türk edebiyatı alanında çalışan araştırmacılar bir sanatçının biyografisini kaleme almada önemli avantajlara sahiptir. Bu edebiyatın geniş biyografik kaynak havuzunda araştırdıkları şahsiyetin ham haldeki bir yaşam öyküsü bulunabilir. İlgili şahıs bir eserinde müstakil otobiyografisini yazmış veya otobiyografik pasajlar oluşturmuş olabilir. Bu imkânların yanı sıra ilgili sanatçı, yaşamından kesitleri eserine parça parça yansıtmış olabilir. Kalıp ibareler yardımıyla verilen bu bilgi kırıntılarını bir araya getiren edebiyat araştırmacısı ele aldığı sanatçının dört başı mamur bir biyografisini ortaya çıkartabilir. Gelibolulu Âlî Mustafa Efendi *Künhü'l-ahbâr* adlı umûmî tarihinde kendisine taalluk eden noktalarda yaşamı hakkında bilgi istihracını mümkün kılan cümleler kurmuştur. Buradan elde edilen tespitler Gelibolulu Âlî Mustafa'nın halihazırdaki biyografisine ya yeni bir bilgi ya önceki bilgilerin tashihi ya da teyiti katkısı sunmaktadır. *Künhü'l-ahbâr*'ın ilk üç rüknündeki anlatımlar Âlî Mustafa'nın güncel biyografisine 970 (1562-63) senesinde Filistin, Gazze ve Askalan'da bulunup önemli zatların mezarlarını ziyaret ettiği, 977 (1569-70) senesinde hâlâ Şam'da vazife yaptığı, 997 (1588-89) senesinde Tokat'ta bulunduğu, Van gölünde bir gemi kazasında değerli kitaplarını zayi ettiği; Türkçe, Arapça, Farsça, Nevâyî (Çağatayca) dillerinde okuyup yazabildiği, özgüveni yüksek ve kendini övmeye yatkın olduğu, İranlı meşhur sanatçıların Farsça şiirlerine nazire yazdığı, Ramazanoğlu Pîrî Paşa ile yakınlık kurduğu, defterdarlığı sayesinde eserlerinde resmî belgelerden yararlandığı tespitlerini kazandırmaktadır. *Künhü'l-ahbâr*'da yer alan ifadeler Âlî Efendi'nin 948 (1541) senesinde doğduğu, devlet kademelerinde hakettiği yerlere gelemediği için memnuniyetsiz, karamsar, kötümser ve

eleştirel olduğu, 1585'te Bağdat mal defterdarlığı yaptığı, 1563'te Şam'da Lala Mustafa Paşa'nın kâtibi olarak bulunduğu bilgilerini teyit etmektedir. Ayrıca Âli Mustafa'nın Şam'da altı yıl kaldığı bilgisini sekiz yıl ikamet ettiği, Şam'dan 1568'de ayrıldığı tespitini 977 (1569-70) senesinde hala Şam'da olduğu biçiminde tashih etmektedir.

Kaynakça

- AKSOYAK, İ. H. (1999). *Gelibolulu Mustafa Ali ve Divanlarının Tenkitli Metni*, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- AKSOYAK, İ. H. ve M. İsen (19.09.2023). "ÂLÎ/ÇEŞMÎ Gelibolulu Mustafa", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü TEİS*, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ali-cesmi-gelibolulu-mustafa>
- AMBROS, E. G. (2014). "Geleneksel 'Ben' ile Bireysel 'Ben' Çelişkisi ve Gelibolulu Mustafa Âli", *Gelibolulu Mustafa Âli Çalıştayı Bildirileri 28-29 Nisan 2011*, s. 65-73.
- ATSIZ, H. N. (2013). *İstanbul Kütüphanelerine Göre Üç Bibliyografya Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası Ebussuud Bibliyografyası Âli Bibliyografyası*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ÇELİK, M. (2014). "Gelibolulu Mustafa Âli ve Dönemin Eğitim Sistemine Yönelik Eleştirileri", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of Divinity Faculty of Çanakkale Onsekiz Mart University [Kilitbahir]*, Sayı: 4, s. 77-93.
- ÇERÇİ, F. (2014). "Gelibolulu Mustafa Âli'nin III. Murat Dönemi Yönetim Hataları Konusundaki Bazı Görüşleri", *Gelibolulu Mustafa Âli Çalıştayı Bildirileri 28-29 Nisan 2011*, s. 175-195.
- DONUK, S. (2013). "Cevrî ve Nazm-ı Niyaz Mesnevisi", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi TÛBAR*, XXXIII, Bahar, s. 93-126.
- DONUK, S. (2017). *Hada'iku'l-haka'ik fi Tekmileti's-şaka'ik Nev'izade Atayı'nin Şaka'ik Zeyli*, (Ed.) Derya Örs, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- DONUK, S. (2018). "Fazla Sayıda Yazma Nüshası Bulunan Hacimli Bir Eserin Nüsha Ailesinin ve Tenkitli Metninin Kurulması Hakkında Değerlendirmeler: Kühü'l-ahbâr Örneği", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Sayı 21, ss. 115-146.
- DONUK, S. (2019). "Kühü'l-ahbâr Mukaddimesinde Gelibolulu Âli'nin Yaşadığı Döneme Yönelik Eleştirileri", *Asead 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu = Ejser 5th International Symposium on Social Sciences 27-29 Nisan/April 2019 Kemer – Antalya Bildiriler Kitabı*, Ankara: Astana Yayınları, s. 256-262.
- DONUK, S. (2020 a). *Kühü'l-ahbâr 1. Rükün Gelibolulu Mustafa Âli*, (Ed.) Derya Örs, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- DONUK, S. (2020 b). *Kühü'l-ahbâr 2. Rükün Gelibolulu Mustafa Âli*, (Ed.) Derya Örs, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- DONUK, S. (2021). *Kühü'l-ahbâr 3. Rükün Gelibolulu Mustafa Âli*, (Ed.) Derya Örs, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- ERTAŞ, K. (2013). "Gelibolulu'lu Mustafa Âli'nin Hayatı ve Eserleri", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt: VI, Sayı: 3, s. 191-211.
- İSEN, M. (2014). "Bir Biyografi Ustası Olarak Gelibolulu Mustafa Âli", *Gelibolulu Mustafa Âli Çalıştayı Bildirileri 28-29 Nisan 2011*, s. 13-24.

- KILIÇ, F. (2010). *Aşık Çelebi Meşairü'ş-şuara İnceleme-Metin*, İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- KUTLUER, İ. (17.09.2023). "Mîzânü'l-hak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mizanul-hak>
- KUTLUK, İ. (1989). *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü'ş-şuarâ*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KÜTÜKOĞLU, B. (19.09.2023). "Âlî Mustafa Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-mustafa-efendi#1>
- ŞEKER, M. (1983). "Gelibolulu Mustafa 'Âli'nin Hayatı ve Şahsiyeti", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, s. 159-172.
- Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (2019). *eş-Şakâiku'n-nu'mâniyye ft Ulemâi'd-Deveti'l-Osmâniyye Osmanlı Âlimleri*, (çev.) Muhammet Hekimoğlu, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- YAZICI, N. (2006). "Türk Edebiyatında Otobiyografi", *Türkbilig*, Sayı 11, ss. 189-217.